

Наталія Логвиненко,
учителька вищої кваліфікаційної категорії,
учителька-методистка, Заводський ліцей
Кириківської селищної ради
Охтирського району Сумської області

Казково-фантастичні й фольклорні мотиви в баладі Т. Шевченка «Тополя» Урок творчого читання (7 клас)

УДК 373.5.016:821.09.161.2+18(092)ШЕВЧЕНКО
<https://doi.org/10.33989/3083-6387.2025.5.346119>

Тема. Т. Шевченко. Балада «Тополя». Казково-фантастичні й фольклорні мотиви в баладі. Народнопісенний прийом метаморфози. Сюжет і композиція твору. Ідея незнищенності справжнього кохання. Поняття про романтичний пейзаж.

Мета: продовжити ознайомлювати школярів з життєвим і творчим шляхом Кобзаря, зосередити увагу на його романтичному творі «Тополя», визначити його ідейно-тематичну спрямованість, показати особливості балади як жанру літератури, проаналізувати казково-фантастичні мотиви, художні засоби, внутрішній світ героїв, з'ясувати фольклорну основу балади, роль символів у ній, народнопісенних засобів, зокрема прийому метаморфози; дати поняття про романтичний спосіб змалювання дійсності, зокрема про романтичний пейзаж, розвивати увагу, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, виховувати в учнів почуття вірності, небайдужості до краси.

Ціннісно-етичні орієнтири: вірність і зрада; кохання щире і без почуттів.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, бібліотечка його творів; мультимедійна презентація до уроку, ві-

деопрезентація пісні «По діброві вітер віє», відеопрезентація балади Т. Шевченка «Тополя», аудіозапис народної балади «Ой чие ж то жито...»

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина.

II. Психологічне налаштування на урок.

Прийом «Спіймай мій настрій».

Усміхніться, «зніміть» усмішку зі свого обличчя долонею та «киньте» своїм однокласникам. «Спіймайте» усмішку, «прикрасьте» нею своє обличчя.

Зобразьте на обличчі ще будь-яку приємну емоцію, «подаруйте» її своєму товаришеві.

III. Перевірка домашнього завдання.

Слайд 1.

- Повідомлення на тему «Нелегка сирітська доля малого Тараса».
- Виконання інтерактивної вправи за покликанням: <https://wordwall.net/uk/resource/6327435/%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81-%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Оголошення теми й мети уроку.

Слайд 2.

На сьогоднішньому уроці ми продовжимо знайомитися з життєвим і творчим шляхом Кобзаря, зосередимо увагу на його романтичному творі «Тополя», визначимо його ідейно-тематичну спрямованість, дізнаємося про особливості балади як жанру літератури, проаналізуємо казково-фантастичні мотиви, художні засоби, внутрішній світ героїв, з'ясуємо фольклорну основу балади, роль символів у ній, народнопісенних засобів, зокрема прийому метаморфози, учинимось відшукувати й аналізувати романтичні пейзажі.

2. Повідомлення вчителя.

Слайд 3.

Весною 1831 року опинився Шевченко в Петербурзі, куди переїхав його пан. Наступного року, зважаючи на невідступні благання, пан віддав його в науку до «різних живописних справ цехового майстра» Шириєва, щоб мати свого дворового маляра. Шириєв брав численні підряди на розмалювання панських будинків, церков, театрів. Учні його жили на горищі, їх нещадно експлуатували. Їм удавалося трохи вчитися живопису, але треба було виконувати дуже багато технічних малярських робіт. Отже, хоч перебування в Шириєва й було для Шевченка певною наукою, та вона не задовольняла його художніх запитів.

Слайд 4.

Улітку він став ходити до Літнього саду перемальовувати статуї.

Слайд 5.

В одну з таких ночей 1835 року його зустрів земляк художник Іван Максимович Сошенко, який у цей час закінчував Академію мистецтв. Він помітив у шириєвського учня справжній художній талант і почав йому допомагати. Шевченко ходив до художника на квартиру, освоював омріяну науку образотворчого мистецтва.

Слайди 6–10.

Саме Сошенко знайомить Тараса з видатними представниками російської та української творчої інтелігенції: О. Венеціановим, Є. Гребінкою, В. Григоровичем, К. Брюлловим, В. Жуковським. Благородні друзі зацікавилися обдарованим юнаком і вирішили докласти зусиль, щоб визволити його з кріпацтва. Почалися переговори з паном Енгельгардтом. Він запросив за кріпака 2500 крб. Щоб роздобути цю значну суму, К. Брюллов намалював портрет В. Жуковського, який розіграли в лотерею, а на виручені гроші викупили Шевченка. Ця знаменна подія сталася 22 квітня 1838 року.

• **Пригадайте, як сприйняв звістку про волю Т. Шевченко.**

Слайд 11.

Вийшовши на волю, Шевченко вступив в Академію мистецтв і скоро став улюбленим учнем К. Брюллова. Він не тільки навчався живопису, а й слухав лекції в університеті, студіював історію мистецтва, загальну історію, літературу, фізику, фізіологію, зоологію та інші науки. У роки навчання в Академії мистецтв Тарас надзвичайно швидко росте і як художник, і як поет. Молодий Шевченко опановує багатий світ науки, мистецтва і поезії. Упродовж навчання в Академії він одержує три срібні медалі за свої художні роботи: 1839 рік — за малюнок з натури, 1840 рік — за живописний етюд «Хлопчик з собакою», 1841 рік — за картину «Циганка-ворожка».

3. Розгляд репродукцій вищезазначених картин Т. Шевченка.

Слайди 12–13.

Перші літературні твори Т. Шевченка були романтичними, глибоко емоційними. Неодноразово Іван

Сошенко намагався вмовити Тараса Григоровича облишити віршування й братися до серйозних занять живописом. Але Шевченко дедалі частіше відкладав ескізні малюнки й тим самим олівцем на клаптиках паперу записував рядки, що немовби рвалися із самого серця. Саме в ранній період було створено багато творів: «Катерина», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «До Основ'яненка», «На вічну пам'ять Котляревському» тощо. На протигагу І. Сошенку, який бачив у Т. Шевченка лише малярський хист, Є. Гребінка виділяв у його особі поета й тому наполягав на літературній діяльності. Саме завдяки йому й побачила світ 1840 року збірка «Кобзар» (у книжці було вміщено 8 творів).

Слайд 14.

Т. Шевченко в ранній період творчості написав багато балад: «Причинна», «Утоплена», «Лілея», «Русалка». Сьогодні ми прочитаємо з вами баладу «Тополя», написану в Санкт-Петербурзі (1839 рік). У ній автор вилив усю свою тугу за Україною, усю любов до вічних джерел духовності народу, що живили його в далекому чужому краю.

4. Опрацювання теоретичного матеріалу. Робота зі словником.

Слайди 15–16.

Балада (фр. ballade, від провансальського balada — танцювати) — невеликий за розміром ліро-епічний твір фольклорного походження на легендарну чи історичну тему з драматично напруженим сюжетом.

• **З «хмари слів» виписати особливості балад.**

Особливості балади як жанру художньої літератури:

- напруженість композиції;
- трагічна розв'язка;
- реальне часто поєднується з фантастичним;
- у центрі уваги — лише одна подія з життя головного героя;
- невелика кількість персонажів;
- підкреслена узагальненість;
- відсутність деталізації;
- стислість у викладі матеріалу;
- наявність метаморфоз;
- емоційність.

Уроки української літератури

Метаморфоза (з грецької — «перетворення») — це художній прийом, що передбачає перетворення однієї форми образу на іншу.

5. Виразне читання балади вчителем.

Слайди 17–31.

6. Словникова робота.

Слайд 32.

Чабан — пастух овець.

Каламар — інструмент для письма, приладдя для зберігання чорнил (звідси інша назва — **чорнильниця**).

Сего — цього.

7. Опрацювання змісту балади «Тополя».

— Яке значення має пейзаж на початку твору?

— У чому виявляється співзвучність пейзажного малюнка й стану душі героїні?

• Запис у словник.

Слайд 33.

Романтичний пейзаж (фр. *pay sage*, від *pay* — місце, *sage* — країна) — опис, зображення природи, природних явищ, краєвидів у художньому творі, які є ніби віддзеркаленням душі, внутрішнього світу героя-бунтівника, нерідко він бурхливий, незвичайний, дуже яскравий.

• Прослуховування аудіозапису пісні «По діброві вітер віє».

— Що таке сюжет?

— Розкрийте зміст сюжету декількома реченнями.

— Що таке композиція?

— Визначте композиційно-сюжетні елементи балади «Тополя».

Слайд 34.

Експозиція: романтичний опис пейзажу.

Зав'язка:

Полюбила чорноброва

Козака дівчина.

Розвиток дії: зустрічі дівчини з козаком; відображення страждань молодиці після розлучення з коханим.

Кульмінація: рішення дівчини скористатися зіллям ворожки, щоб швидше повернути козака.

Розв'язка: перетворення молодиці на тополя.

— Яка тема балади «Тополя»?

Слайд 35.

Тема: розповідь про глибокі переживання дівчини, розлученої з коханим, її звернення до ворожки, розмова з тополею і, нарешті, перетворення самої дівчини на тополя під впливом чудотворного зілля.

— Яких страждань зазнала молодиця, коли козак залишив її?

— Зачитайте рядки балади, які підтверджують стан душі покинутої дівчини.

— Чому мати була схвильована за долю дочки?

— Чому вона вирішила одружити її з багатим і одиноким старцем?

— Як до цього поставилася дівчина?

— Чому молодиця звернулася до ворожки? Чи належить ворожка до представників нечистої сили?

8. Інсценізація уривка з балади «Тополя» (від слів «Бабусенько, голубонько...» до слів «Ні, вже не вернеться...»)

— Чому твір можна вважати застереженням для молодих дівчат?

— З якою метою Т. Шевченко використовує прийом контрасту? Як це зазначено у творі?

— Чи можна вважати кохання між головними героями твору палким? Свої міркування обґрунтуйте.

— Чого вчить нас ця балада? Чи трапляються в житті ситуації, зображені у творі? Відповідь вмотивуйте.

Ідея: невмирущість справжнього кохання, возвеличення краси, вірності, незнищенності світлих і благородних людських почуттів.

9. Перевірка індивідуального домашнього завдання (зачитування прислів'їв про силу кохання).

Дай серцю волю — заведе в неволю.

Кров не вода, а серце не камінь.

Куди серце летить, туди й око глядить.

Любиш — люби, а не любиш — не води.

Любов — не пожежа, займеться — не згасиш.

Любов сильніше смерті.

Любов, як перстень, не має кінця.

Невесело у світі жити, як нема кого любити.

Нехай мене той голубить, хто вірно мене любить!

Серце ні на що не зважає — свою волю має.

Старого любить — тільки дні губить.

Сухар з водою, аби, серце, з тобою.

10. Характеристика образу дівчини. Складання асоціативного грона.

Слайд 36.

11. Прослуховування аудіозапису народної балади «Ой чие ж то жито...».

Слайд 37.

Балада «Тополя» побудована за мотивами народної творчості й стародавніх уявлень народу.

— Які ознаки вказують на зв'язок балади «Тополя» з фольклором? (Народна символіка, народні ворожіння, магічність числа «3» (тричі молодича пила зілля ворожки); відтворення первісних вірувань людей у можливість переселення душі людини в рослину).

В основу балади Т. Шевченка покладено народну баладу «Ой чие ж то жито».

— Що спільного між народним і літературним творами?

12. Презентація дослідницького мініпроєкту «Народнопоетична символіка балади «Тополя».

Слайд 38.

— Назвіть відомі вам народнопоетичні образи-символи.

— Які народнопоетичні образи наявні в баладі «Тополя»?

Тополя — міфічний образ-тотем давніх українців, символ дерева життя; оберіг українців; символ рідної землі, свободи, України; дівочої та жіночої краси, стрункості, гнучкості, смутку, самотності; результат міфічного перетворення дівчини, жінки на дерево. Тополя може символізувати воду й вогонь, місяць і сонце, адже листя має різні відтінки зеленого: знизу світло-зелений (вода, місяць), зверху темно-зелений (вогонь, сонце). В Україні найпоширеніша тополя пірамідальна. Відомі народні порівняння дівчини, жінки з тополею: «струнка, як тополя», «висока, як тополя», «тонка, як тополя», «гнучка, як тополя», «самотня, як тополя». Аналогія тополі з жінкою була перенесена й на долю України, що зазнала лихих випробувань від ворожих нападів. Тополя, як і верба, стала національним символом України. У народі донедавна існував цікавий звичай. При народженні сина батько саджав тополі. Коли син женився, дерева зрубували і з них будували йому хату. У давнину наприкінці весни провадилося Свято тополі. Обирали найстрункішу дівчину, якій зав'язували над головою руки, на них навішували стрічки, хустки, намисто тощо. Дівчину водили селом, полем, лугом, співаючи:

Стояла тополя край чистого поля,
Стій, тополенько, стій, не розвивайся,
Буйному вітрону не піддавайся...

Калина — символ України, батьківщини; неперервності життя; дівочої чистоти й краси; вічного кохання, вірності; символ нескореності та стійкості; символ українського козацтва; незрадливої світлої пам'яті, єдності нації; потяг до своїх звичаїв, традицій.

Верба — це уособлення таємничої сили жінки, плодючості й материнства. Це дерево пов'язане з водою, отже, символізує здоров'я й життя. Верба — символ родинного вогнища. Навколо дерева водили молоду пару. Під вербою молоді призначали побачення, освідчувалася в коханні. Тиждень перед Великоднем називається вербним. У Вербну неділю гілочки дерева освячують у церкві, а потім несуть додому і б'ють

хатніх. Свячена верба — охорона від нечистої сили. Плакуча верба — символ журби.

Лебідь — символ відродження, чистоти, цнотливості, гордої самотності, благородства, мудрості, пророчих здібностей, поезії й мужності, досконалості. Існують уявлення про здатність душі мандрувати по небу в образі лебедя. Поєднуючи у собі дві стихії: повітря й води, лебідь є птахом життя й водночас може уособлювати смерть. У зв'язку з цим цікаве протиставлення у міфах та казках лебедів білого та чорного кольорів (життя — смерть, добро — зло). Як «святий птах», він наділений незвичайно чистою і величною красою, у якій поєднуються сила і ніжність, пристрасть і духовність, вірність і жертвовність. Лебідь і лебідка — символ безмежного кохання і непорушної вірності.

Голуб — символ Святого Духа, щирої любові, злагоди й ніжності. Голуб і голубка в парі — символ вічної й вірної любові. Для всього людства — це птах неземної любові, птах миру. За переказами, душа людини по смерті перетворюється в голуба. Як «Божа птиця», є символом чистоти і очищення, навіть жертвовності.

Соловей — свята й вільна Божа пташка, співець добра й кохання, символ весни й волі, високого натхнення й неперевершеного таланту.

Кінь — символ вірності, відданості; волі, степу, швидкості.

Степ — символ безмежжя, волі.

13. Робота в групах. Визначення художніх особливостей мови балади «Тополя».

Слайд 39.

1 група — виписати метафори, 2 — порівняння, 3 — епітети, 4 — повтори, 5 — звертання, 6 — зменшено-пестливі форми слів.

Метафори	«вітер віє, гуляє...», «море синіє», «серце ние», «лихо... зострінеться», «серце знає», «личко червоніє», «брови полиняють», «серденько мліло», «чуло серце недоленьку», «серденько б'ється», «чорнобрива сохла», «стань місяць серед неба», «зілля дива наробило»
Порівняння	«поле, як те море», «одна, як сирота», «воркує, як голубка без голуба», «сонце світить — як ворог сміється», «сохне..., як квіточка», «пішла стара, мов каламар», «полетіла, мов на крилах»
Епітети	«стан високий», «лист широкий», «біле личко», «карі оченята», «щира правда», «синьому морі», «тонка, тонка та висока», «білим світом»
Повтори	«одна, одна...», «...пала, пала, стала...», «плавай, плавай, лебедонько»

Уроки української літератури

Звертання	«Легше, мамо, в труні лежати», «Бабусенько, голубонько, серце моє, ненько», «Зроби, моя пташко!». «Добре, доню...», «Спасибі, бабусю», «Плавай, плавай, лебедонько!», «Скажи, моє серце!», «Мамо моя!.. доле моя!», «Боже милий, боже!», «Подивися, тополенько!», «Рости ж, серце-тополенько!..», «Не знайте, дівчата!», «Бо не довго, чорнобриві!»
Зменшено- пестливі форми слів	«серденько», «соловейко», «квіточка», «бабусенько», «голубонько», «пташко», «доню», «зіллячка», «лебедонько», «тополенько», «ранісінько»

14. Мистецька вітальня.

Перегляд відеопрезентації балади Т. Шевченка «Тополя».

Слайд 40.

Робота з ілюстрацією Т. Шевченка «Тополя».

До балади «Тополя» Т. Шевченко створив ілюстрацію.

- Які рядки з балади можна підписати під ілюстрацією Т. Шевченка?
- Доберіть епітети для опису тополі, зображеної Кобзарем?

Робота з картиною М. Деревуса «Негода».

Слайди 41–42.

Події, відображені в баладі Т. Шевченка «Тополя», яскраво передав на картині «Негода» Михайло Гордійович Деревус — український графік, живописець. Народився в селі Веселе (нині Харківський район, Харківська область). У 1923–1930 роках навчався в Харківському художньому інституті, пізніше працював у ньому викладачем. Донька Наталія стала скульптором, донька Вікторія-Марина Деревус — живописцем.

- Яким настроєм пройнята картина?
- Що ви можете про кольорову гаму полотна?
- Передвісником яких подій людського життя може бути такий пейзаж?

V. Підсумок уроку.

Слайд 43.

«Балада» Т. Шевченка — один з найпрекрасніших, найзворушливіших, найемоційніших творів Кобзаря, у якому з надзвичайною силою простежується близькість його творчості до народнопоетичної.

Рефлексія.

Інтерактивна вправа «Колесо фортуни»

<https://wordwall.net/uk/resource/11747192/%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F>

VI. Домашнє завдання.

Слайд 44.

Опрацювати матеріал на с. 138–139.

Індивідуальні домашні завдання.

1. Скласти дванадцять тестових завдань за змістом балади «Тополя».
2. Довести, що твір Т. Шевченка «Тополя» — балада.
3. Написати мінітвір на тему «Ідея незнищенного кохання в баладі Т. Шевченка «Тополя».

Список використаних джерел

1. Буряк Р. «Тополя» Тараса Шевченка: фольклорне прочитання. Міфологія і фольклор. № 3–4(19). 2015. С. 89–96.
2. Буряк Р. Франкова рецепція Шевченкової «Тополі». Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, Вип. 62. 2015. С. 179–183.
3. Дудик П.С. Стилiстика української мови: навчальний посiбник. К. : ВЦ «Академiя», 2005. 368 с.
4. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Заболотний О. В., Слоновьська О. В., Ярмольська І. В.). URL: <https://drive.google.com/file/d/1ugrbrB4kOaTM2MalKv55-4r4UPrC-WT/view>
5. Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний, О. В. Слоновьська, І. В. Ярмольська. Київ : Літера ЛТД, 2024. 288 с.
6. Порожнюк А. Л., Мостова Л. Б. Особливості поетичної мови балади «Тополя» Т. Шевченка. Одеський лінгвістичний вісник. Випуск 3. 2014. С. 198–203.